

Дірявка Ю. П., Олешко М. С.
(Дніпропетровськ, Україна)

КУЛЬТУРА ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЯК ЧЕРГОВИЙ ЕТАП ГЕНЕЗИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядаються досягнення української культури в добу Галицько-Волинської держави, досліджується вплив сусідніх держав на її розвиток. Констатується, що культура Галицько-Волинської держави, продовжуючи традиції Київської Русі, мала власні риси, збагативши своїми здобутками тогочасну українську культуру.

Ключові слова: Галицько-Волинська держава, літописання, скоропис, вервний суд, білокам'яна галицька архітектура, Холмська ікона.

Під час епохальних змін, які відбуваються в нашій країні, надзвичайно актуальним залишається процес відродження і формування національної пам'яті, починаючи зі знайомства з культурними досягненнями нашого народу давніх часів. Однією з яскравих сторінок нашої спадщини є культура Галицько-Волинської держави, яка формувалась в умовах взаємовпливу західної та східної цивілізацій та суттєво вплинула на подальший розвиток української культури. Актуальність дослідження розвитку давньої української культури зумовлюється необхідністю ґрунтовного вивчення елементів цієї культури, котра протягом багатьох століть (навіть у часи бездержавності) впливала на формування менталітету українського народу і прискорила процес національного відродження, який розпочався в Західній Україні з середини XIX ст. На нашу думку, вивчення таких, поки що малодосліджених, сторінок історії, повинно сприяти зміцненню усвідомлення населенням України належності до давньої, багатой та розвинутої культури. А це, у свою чергу, є одним із заходів об'єднання нашого народу навколо ідеї соборності. Загальні аспекти розвитку Галицько-Волинської держави розглядаються в працях І. Бойка [3], Я. Дашкевича [8], Ф. Котляра [11], Ю. Мосаєва [13]. Питання розвитку культури доби Галицько-Волинської держави досліджується в працях В. Александровича [1], Р. Бабенка [2], І. Бойка [4], О. Гомотюк [6], Й. Даньківа [7], С. Джафарової [9], П. Кралока [12]. Також значимо навчально-методичні праці Т. Вальчук [5], І. Коляди [10].

Мета дослідження – визначити найголовніші культурні досягнення часів існування Галицько-Волинської держави та їх значення у формуванні особливостей української самобутності.

Як відомо, Галицько-Волинська держава утворилась наприкінці XII ст. і займала значну територію сучасної України: від Дністровсько-Дунайського Причорномор'я на півдні – до полоцької і литовської земель на півночі, від Угорщини і Польщі на заході – до Київського князівства і половецького степу на сході. Обидва краї (Галичина і Волинь) мали вдале розташування, будучи недосяжними для кочових нападників зі степу. Цей регіон був більше населений, ніж центральна і східна Русь. Важливе значення мало те, що через Галичину і Волинь проходили важливі торгові шляхи на Захід, що набуло особливого значення після занепаду старого шляху по Дніпру та послаблення Візантійської імперії. Також, цей регіон відрізнявся м'яким кліматом, плодючою землею, численними водоймами, лісовими масивами та степовими просторами, що створювало сприятливі умови для орного землеробства, скотарства і різних промислів.

На думку вчених, Галицько-Волинська держава є правонаступницею Київської Русі, успадкувавши та розвинувши її багату культурну спадщину. Однією з головних наукових традицій Київської Русі було літописання, що продовжувалося у Галицько-Волинській державі. Так, галицько-волинський літопис був присвячений подіям 1201–1292 рр. і є одним із головних джерел вивчення історії Галицько-Волинської держави. Складовими літопису стали правові документи – акти, грамоти, уривки з історичних творів, воєнні повісті, епізоди з інших літописів, донесення послів тощо. Наявність широкої джерельної бази, елементи аналізу історичних подій свідчить про вищий, у порівнянні з часом Київської Русі, рівень розвитку наукових знань. Саме в цей період стає провідною ідея єдності руської землі, яка, вірогідно, знаходила відгук у передових колах тодішнього суспільства. Тому не дивно, що галицькі літописці з повагою змальовують портрет Романа Мстиславовича, цього нашадка роду Мономаховичів, який зумів зібрати «докупи» руські землі, за що його величали «Великим князем» і навіть «Самодержцем всея Русі» [6, с. 42]. Через постать князя Романа літописцями майстерно передалися традиції наступності українського буття, спадковості поколінь, що формували національну пам'ять.

Ще одна видатна постать, яка отримала високу оцінку літописців – Данило Галицький. Він постає і захисником рідної землі, і дипломатом, і

будівничим. Негативну оцінку автори літопису давали боярам, які не корилися князю і, таким чином, ослаблювали державу. Цілісність держави була запорукою успішної боротьби з монголо-татарами та польськими, угорськими і литовськими завойовниками. Рішуча внутрішня і зовнішня політика князя, оспівана літописцями, дала змогу об'єднати всю південно-західну частину Русі разом з Києвом. Це було особливо важливо з огляду на те, що у свідомості тодішньої української еліти володіння Києвом давало право на володіння всією Руссю. Основна ідея літопису якраз і полягає в обґрунтуванні права володіння правителем Галицько-Волинської держави Києвом і всією південно-західною Руссю.

На думку літописців, галицько-волинські князі презентували найбільші чесноти суспільства. Так, автор Волинського літопису величав Володимира Васильковича «філософом і книжником» [6, с. 42]. Як відомо, цей князь підтримував освіту, був меценатом монастирів, власноруч переписав чимало книг. Також у літописі серед багатьох історичних подій та імен згадуються три діячі культури, які були, вірогідно, «зірками першої величини»: «премудрий художник Тимофій», «хитрець Авдій» і «славетний співець Митуса».

Важливим для розуміння розвитку давньоукраїнської культури є також те, що у літописі згадані і частково переказані окремі «слави» – величальні пісні, з якими мають спільні риси обрядово-величальні колядки – один з найдавніших елементів української народної поетичної творчості. Традиції Київської Русі на галицько-волинських землях продовжувалися і в освіті, якою, в першу чергу, опікувалася церква. Початкові школи існували при церквах, монастирях, у яких дітей навчали читати, писати і співати, використовуючи церковну літературу. При цьому особливу увагу приділи письму: спочатку дітей навчали писати «установою», тобто великими каліграфічними літерами, а потім – «скорописом». На думку вчених, скоропис сприяв українізації старослов'янської мови. Тобто крім службової (церковної) мови поступово розвивалася українська мова світського характеру. У той же час, наближеність Галицько-Волинської держави до Європи висувала потребу у знанні латинської мови, яка тоді була своєрідною міждержавною мовою в Європі. На ній, зокрема, велося листування з римськими папами та європейськими монархами. Загалом, можна відзначити достатній на ті часи рівень освіченості населення. Так, знайдені предмети для письма, написи (мітки) на стінах церков, бересту, речах, зброї та знаряддях праці

засвідчують, що серед ремісників, купців, бояр і дружинників була поширена грамотність. У Звенигороді, Перемишлі, Галичі, Бересті були знайдені бронзові та кістяні писала для писання на воскових табличках, а також берестяні і пергаментні грамоти (останні належали князям). Ще в період правління князя Володимирка в Галичі, ймовірно, було відкрито бібліотеку, а за князя Ярослава Осмомисла ця бібліотека стала однією з найкращих на Русі. Треба відзначити, що ці правителі приділяли увагу розвитку шкільної освіти. Особливість шкільної політики останнього полягала в тому, що він розгортав мережу шкіл коштом неоподаткованих прибутків монастирів. Піклуючись про освіту, князь спонукав бояр і палацову знать посилати своїх дітей для навчання в училища. При цьому, серед дітей знаті, особливо бояр, поширеним було навчання на дому. Також влада надавала певні привілеї школярам, що підтверджував у своїй грамоті 1301 р. князь Лев Данилович на вимогу галицьких міщан.

Характерно, що література Галицько-Волинської держави створювалася у напрямку її «осучаснення». У класичні літературні збірники включалися апокрифічні твори Климента Смолятича, Кирила Туровського, Феодосія Печерського, Іоанна Грішного, тобто тих діячів, які з нових світоглядних позицій осмислювали класичну літературну традицію візантійської і давньоруської культури.

Відмітимо, що в ті часи у Галицько-Волинській державі вже добре вміли працювати з документами. Так, у канцелярії князя Данила писарі, які вели дипломатичне листування, готували тексти грамот, стиль яких згодом закріпився у Литовському князівстві. Грамоти князя Юрія II та боярина Дмитра Детька написані за всіма середньовічними правилами, що регламентували написання документів. Слід зазначити, що у Галицько-Волинській державі, як і в Київській Русі, велася відповідна підготовка людей, які займалися обліком та іншою писарською роботою. Це відбувалося у монастирях, де фактично концентрувалася вся наукова думка країни. Дяки там отримували спеціальну підготовку, але їх навмисно не освячували, щоб вони могли працювати у світських закладах при княжому дворі чи боярських маєтках [7, с. 38].

Відмітимо, що у галицько-волинському суспільстві існувала своєрідна правова культура. Вєрвні суди Галицько-Волинської держави слід вважати правонаступниками вєрвних судів Київської Русі, продовженням давньоукраїнського правового звичаю – судочинства громадою. Вєрвний суд складався з «судових мужів», представників яких

обирала на віче територіальна громада. Його очолював виборний голова (староста). У «Руській правді» вервний суд називався «судом 12 мужів». До найбільш поширених норм звичаєвого права Галицько-Волинської держави належали норми, які регулювали порядок здійснення процесуальних дій (присяга, ордалій, оцінка показань свідків, заклик, звід, гоніння сліду тощо). До речі, в одному з епізодів повісті «Захар Беркут» І. Франко описав ситуацію громадського життя Карпатської Русі в XIII ст., коли вервний суд здійснював судочинство щодо боярина. Такі випадки безперечно траплялись і у Галицько-Волинській державі, адже вервні суди Київської Русі також інколи судили бояр копним судом, який продовжував і розвивав традиції вервного судочинства. Обов'язковим етапом перед засіданням вервного суду на Тухольщині був обхід закличників по всьому селу. Три старці йшли повільно, несли палицю з червоною хоругвою та оздобленим ланцюгом. Перед кожним дворичем вони зупинялися й голосно викликали господарів, сповіщаючи їх про засідання громадського (вервного) суду. У Галицько-Волинській державі вервні суди збиралися у визначених прадавнім звичаєм місцях. Так, І. Франко писав, що тухольці вірили, наче липа – дар їх споконвічного добродія, царя велетнів, який посадив її власноручно на тухольській долині. Біля неї було місце сільського віче та громадського (вервного) суду. Хоча вирішальний голос належав тільки старцям-батькам (суддям вервного суду), але під час зборів було дозволено будь-якому чину громади (у т. ч. жінкам) висловити свою думку «під розвагу старцям». Населення Карпат до XIII ст. не знало влади державних судів, чинячи правосуддя самотужки громадським розумом, діючи за принципом: «один чоловік – дурень, а громадський суд – справедливий суд» [4, с. 34]. Безперечно, громадське судочинство здавна практикувалося західно-українським населенням і виражалось в часи Галицько-Волинської держави у вервних судах та здійсненні ними правосуддя. Навіть після припинення існування Галицько-Волинської держави правові звичаї здійснення судочинства територіальною громадою знайшли своє відображення у подальших періодах історії держави і права України, відіграючи важливу роль у формуванні державотворчого мислення української нації.

У часи існування Галицько-Волинської держави склалася і своєрідна архітектура. Поштовхом для її динамічного розвитку були торговельні відносини Галичини й Волині із Заходом, що також

спричинило зростання міст. Галицькі та волинські міста славились мурованими спорудами у більшій кількості, ніж у Східній Русі. Це були храми, князівські палаци, замки. Структура і зовнішній вигляд міст були загалом характерними для Південно-Західної Русі. Місто складалося з обнесеного валами чи (в рідкісних випадках) кам'яними стінами з баштами й оточеного наповненими водою ровами «дитинця», або «града», в середині якого стояли княжий палац або будинок намісника, чи коменданта, соборний храм та інші церкви, добротні житла бояр, дружинників, заможних городян – так званого міського патриціату. Для будівництва «града», як правило, обиралися високі місця, звідки він домінував над «підгороддям», або «підзамчем», тобто передмістям, яке давньоруські літописці називали посадом. Як свідчить літопис, у цей час з'явилися нові фортеці на вершинах пагорбів у Крем'янці та розташованих неподалік від нього Данилові й Стожку. Вони реалізували вигідний у стратегічному плані принцип оборонного будівництва на узвишсях, який невдовзі прислужився під час монголо-татарської навали. Згодом князь Данило Галицький застосував його також в укріпленні новоспорудженого Холма, а його старший син князь Лев – під час будівництва Високого замку у Львові [1, с. 48]. Утім, траплялося, що місто ставили на низині, а то й у багністій місцевості, яка робила його неприступним для штурму. Таке місце безпосередньо було обрано для міст Волині – Володимира і Луцька. Посад також був укріплений, але легким дерев'яним острогом. Головний ринок міста – «торг», за означенням літописців, теж розміщувався на посаді. Характерними особливостями міст Галицько-Волинського князівства було те, що, на відміну від Київського, Чернігівського, Новгородського, бояри здебільшого жили не в самому місті, а неподалік від нього. Тобто, міста були оточені укріпленими садибами великих бояр, що становили собою сильні замки із запасами харчів і арсенальної зброї.

На Волині будівельним матеріалом були камінь та цегла. Серед збережених часом монументальних споруд є Успенський собор у Володимирі-Волинському, який був збудований ще у 1160 р. київськими майстрами за наказом князя Мстислава Ізяславовича. Ця шестистопна однокупольна споруда має простий, але водночас величний вигляд.

З XIII ст. на західній Волині з'являється новий тип оборонних споруд – великі оборонні вежі – донжони, побудовані з каменю або цегли. У той же час на галицьких землях вже застосовували здобутки романської

архітектури, поширеної в Угорщині, Чехії, Польщі. Потрібно зазначити, що особливостями галицької архітектури є надзвичайна різноманітність типів споруд, для оздоблення яких часто використовували білий камінь (блокам'яна галицька архітектура), а також різні породи алебастру і вапняку. Стіни приміщень облицьовувались керамічними рельєфними плитками із зображенням грифонів, орлів, воїнів, з рослинним і геометричним зображенням тощо.

Найвідомішою пам'яткою галицької архітектури є грандіозний Успенський собор у Галичі, збудований у середині XII ст., який був трохи менший за київську Софію та символізував могутність галицького князівства та його володаря Ярослава Осмомисла. У соборі під час розкопок фундаменту було виявлено саркофаг самого князя. Всього ж у Галичі археологи знайшли залишки близько 30 кам'яних, переважно культових будівель кінця XII–XIII ст. Єдиною спорудою давнього Галича, що збереглася до наших часів, є церква Св. Пантелеймона, побудована у 2-й пол. XII ст. (нині с. Крилос Івано-Франківської області).

Потрібно також відзначити, що контакти Південно-Західної Русі із Золотою Ордою в окремих випадках мали позитивні наслідки. Так, зокрема, монгольські завойовники принесли на Русь у готовому вигляді технологію виплавки чавуну, котра була вдало поєднана з традиціями місцевої металургії [2, с. 23].

У мистецькій культурі Галицько-Волинської держави провідна роль належала живопису, який був представлений монументальним живописом (фресками) та іконами. Фресковий живопис продовжував київські традиції. Ними були розписані храми Волині і Галича. Але вже з останньої чверті XII ст. будуються храми, у яких не було фресок, як, наприклад, собор у Луцьку. У той же час фрески знаходять широке поширення у князівських палатах (як, наприклад, Ярослава Осмомисла). Усі вони мали світські мотиви.

До видатних пам'яток давньоруського живопису часів Галицько-Волинської держави належать ікони. Як свідчать іконописні твори, яких збереглося небагато, західноукраїнське малярство XIII ст. зберігало зв'язки з візантійською школою (що було характерно і для періоду Київської Русі). Це черговий раз підтвердило відкриття Холмської ікони Богородиці у 2000 р. До цього ще у 80-х рр. XX ст. була відкрита Дорогобузька ікона Богородиці Одигітрії кінця XIII ст. – однієї з головних святинь християнства, яку церковна традиція приписувала святому Луці. З

чималою кількістю відтворень XV–XVI ст. відомо, що аналогічна Дорогобузькій – Богородиця є у Перемишлі. Так само за репліками XV–XVI ст. реконструйована і найбільш рання західноукраїнська ікона святого Миколая, також перемишльська. Візантійський зразок XI ст. «вловлено» й у Жидачівській іконі Богородиці (м. Жидачів, церква Воскресіння Христового). Вона виявилася копією середини XIV ст. з ікони, яку, ймовірно, замовив для монастиря у Спасі біля Старого Самбора на Львівщині князь Лев Данилович. Проте візантійська орієнтація визначала лише один з напрямів розвитку малярської культури Галицько-Волинської держави XIII ст. Існують інші пам'ятки цього виду мистецтва, що не вкладаються у візантійську традицію. Найважливішою поміж ними є найстаріша західноукраїнська ікона Покрови Богородиці, створена не пізніше початку XVI ст. – вірогідно, репліка Холмського зразка 40–50-х рр. XIII ст. Ця знахідка вказує на вияви насамперед місцевої творчої ініціативи. Останнім часом перелік доповнили дві невідомі раніше ікони з церкви архангела Михаїла в Ісаях: святої великомучениці Параскеви та Богородиці [1, с. 50].

Виходячи з наявного матеріалу, можна констатувати, що культура Галицько-Волинської держави, продовжуючи традиції Київської Русі, мала при цьому власні самобутні риси. Навіть після монголо-татарської навали впродовж цілого століття вона не відставала у своєму культурному розвитку від сусідніх держав, а в ряді випадків стала батьківщиною нових здобутків, що збагатили всю тогочасну європейську культуру. Безумовно, ця культура, вийшовши з надр східного слов'янства, за приблизно два століття набула своїх особливих рис, охоплюючи значну територію сучасної України. Важливу роль у цьому процесі мав тісний зв'язок з європейськими країнами. Власне і західноукраїнські міста тієї доби були більше адаптовані до європейської цивілізації. Таким чином, населення Галицько-Волинської держави зберегло, примножило і передало наступним поколінням державницьку, культурну і духовну спадщину Русі. На нашу думку, дослідження в цьому напрямку потребує подальших розробок.

Список літератури

1. *Александрович В.* Історія крізь призму історії культури: нові аспекти мистецтва Галицько-Волинського князівства // Історія в школах України. – 2007. – № 5. – С. 47–50.
2. *Бабенко Р.* Взаємовідносини Золотої Орди і Південно-Західної Русі в XIII ст. – Автореф. дис. канд. іст. наук. – К., 2004. – С. 23.
3. *Бойко І. Й.* Галицько-Волинська держава (1199–1349 рр.): від князівства до королівства // Право України. – 2013. – № 10. – С. 265–274.
4. *Бойко І. Й.* Особливості вервних судів Галицько-Волинської держави (1199–1349 рр.) // Часопис Київського університету права. – 2008. – № 1. – С. 32–35.
5. *Вальчук Т.* Урок на тему «Галицько-Волинська держава» // Історія в сучасній школі. – 2013. – № 4. – С. 5–12.
6. *Гомотюк О.* Національна ідея в рецепції еліти Київської та Галицько-Волинської держав // Мандрівець. – 2010. – № 6. – С. 37–43.
7. *Даньків Й.* Історія становлення обліково-правової культури України // Бухгалтерський облік і аудит. – 2010. – № 6. – С. 34–39.
8. *Дашкевич Я.* Українські землі в часи галицько-волинської державності // Пам'ять століть. – 2002. – № 4. – С. 3–21.
9. *Джафарова С.* Писемні джерела України-Русі у рецепції Івана Франка // Мандрівець. – 2011. – № 6. – С. 41–49.
10. *Коляда І.* Методика організації та проведення уроку на тему: «Галицько-Волинська держава за князя Данила Галицького» // Історія в школі. – 2013. – № 10. – С. 26–31.
11. *Котляр Ф.* Галицько-Волинське князівство (до 800-ліття утворення) // Український історичний журнал. – 2000. – № 1. – С. 21–31.
12. *Кралуєк П.* Хто був автором галицько-волинського літопису // Визвольний шлях. – 2007. – № 11. – С. 29–36.
13. *Мосаєв Ю. В.* Вплив Галицько-Волинської держави на розвиток української державності // Грані. – 2012. – № 6. – С. 3–5.

Y. Dirivka, M. Oleshko (Dnipropetrovsk, Ukraine)

CULTURE OF THE STATE OF HALYCH-VOLHYNIA AS NEXT PHASE OF GENESIS OF UKRAINIAN SOCIETY

The article considers the achievements of Ukrainian culture in the day of Galicia-Volyn state, the influence of the neighbouring States on its development. States that the culture of Galicia-Volyn state, continuing the traditions of the Kyivan Rus, had their own features, enriching their achievements of contemporary Ukrainian culture.

Keywords: Galicia-Volyn state, Chronicles, cursive, Berunicourt, white stone Galician architecture, Cholmsky icon.

*Крупник Л. О.
(Київ, Україна)*

РОЛЬ ЗАХОДУ У ФОРМУВАННІ НОНКОНФОРМІСТСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ТЕРЕНАХ УРСР У 50–70-ті РОКИ ХХ ст.

Підкреслено наслідки впливу на українське постсталінське суспільство культурної інформації, що крізь «залізну завісу» проникала та формувала своєрідні зародки громадянського суспільства на теренах УРСР. Висвітлено процес творення в Україні нового пласта опозиційної до офіційно визнаної сфери приватного культурного життя, молодіжних субкультур, а також творчої діяльності інтелігенції УРСР, що розвивались під потужним впливом західних культурних тенденцій. Показано взаємодію у культурній сфері, боротьбу з цими процесами з боку радянської системи.

Ключові слова: громадянське суспільство, «залізна завіса», ідеологічна пропаганда, нонконформізм, молодіжна субкультура, творча інтелігенція, «холодна війна».

У повоєнний період наростало напруження у стосунках між СРСР та Заходом, пов'язане з розгортанням «холодної війни». Після окреслення так званої «залізної завіси», яка перекривала людський, інформаційний і культурний обмін по обидва боки лінії конфронтації, відбувалося